

MÉREI FERENC

Századunk iskolát teremtő nagy pszichológus személyisége, akinek fejlődéslélektanról írott műveit szinte minden pedagógus ismeri; és sokan laikusak is olvassák a genetikus szociálpszichológiával kapcsolatos tanulmányait és a "Freud fényében és árnyékában" alkotó pszichológus-pedagógus portréit, nos, ez a Mérei Ferenc életének utolsó korszakában kapcsolatba került, talán ismételtén, a gyermekszínházzal is. Akik találkoztak vele a pécsi gyermekszínház találkozóin, életük végéig hordozzák magukban személyiségének varázsát, nem felédve pontosan fogalmazott mondatait, melyek mindig megértést és bölcsességet közvetítettek. Egy alig ismert de színházi rendezőknek, drámapedagógusoknak annál fontosabb írását közöljük az alábbiakban.

(A cikket a Gyermekdramaturgia I. című, könyvtárusi forgalomban soha meg nem jelent kötetből vettük át. Népművelési Intézet, 1976.)

A SZEREPIJÁTSZÁSRÓL

A szerepjátszás fejlődéslélektani kezdete

Gyermeklélektani megfigyelésekből tudjuk, hogy a gyerek viselkedése másik ember, felnőtt vagy gyerek jelenlétében igen korán megváltozik. Ha a két év körüli gyermek magányosan játszik, s ezt észrevétlenül figyeljük, majd a megfigyelő láthatóvá válik, a gyerek másként viselkedik. Ez lényeges tapasztalat. Az embertárs számunkra indítékkor. Oda kell figyelni, esetleg oda kell fordulni, viselkedésben számolni kell a jelenlétével. Bizonyára vannak, akik ezt a külvilági hatást a minimumra csökkentik, de az emberi jelleghez ez az odafigyelés hozzátartozik. S amint a másik jelenlétével összefüggő feszültségtöbblet megjelenik, a gyerek már alkalmas a szerepjátszásra. Ez persze még önmagában nem elegendő, ehhez még szükséges lesz a kifejezés kedve: — hogy neki, magának örömet szerezzen a kiállítás, az önmegmutatás. S még bizonyos tapasztalat kell majd ahhoz, hogy gesztusban, szóban, viselkedésben meg tudja fogalmazni azt, amit mutatni akar. Eza a kedv négy éves kor körül mutatkozik meg hangsúlyozottan, s tart nagy jából az óvodáskor végéig. Igazi szereplési, magamutogatási vágy is vezérli ebben a korban a gyerekek magatartását. A feszültség érzelmi színképe változatos: benne van az az igény is, hogy a felnőttek elégedettségét, dicséretét provokálja: a mama, a papa, az óvónéni lássa, hogy ő milyen ügyes, milyen szép: benne van továbbá ebben az indítékban a gyors és könnyed belelélekés, az a varázslat, ahogy őt tud változni, sennek a páratlan lehetősége, hiszen királynő lehet, tündér lehet, esetleg csavargó vagy kutya, s ha kedve van hozzá, még óriáskígyó is. Az átváltozásnak ez a szédüllete, a mássá válás vágya fontos hajtóereje ennek a szereplési készségnek. Sehhez járul még a gyermeki fantáziának és gondolkodásnak a jellegzetes, mágikus mindenhatósági érzése. Nemcsak átváltozik, ami önmagában is nagy gyönyörűség, de ő az, aki átváltoztat, tehát varázslatos erővel is rendelkezik.

Az óvodáskorú gyerek, aki próbálgatja az életet, ezen belül a lelki életet is, ugyanúgy, ahogy ugrándozás közben próbálgatja erejét, ügyességét, éppen úgy játszik a megismerés, a beleélés lehetőségével. Amikor játszik a tárgyakkal, ismerkedik is velük: játszik sa ját mozgulataival, mozgásával, így próbálja ki, hogy mire és mennyire képes.

Ebben a korban a gyerekek lelki életének egyik, kiemelkedő vonása az azonosítás. Olyan utánozó beleélés a másikba, amelynek révén egy kicsit olyan leszek, mint ő, azonosulok vele. A szerepjátszás ilyen játékos próbálkozás az azonosulással: egy kicsit utánozza az újságárust s így pillanatnyi beleéléssel szinte belekóstol az életbe; egy kicsit fátyolként bontja szét a kendőjét, így azt játssza, hogy olyan, mint a tündér a mesekönyvében, s ezzel egy játéknvi időre megtud valamit a tündérségről. Ilyen korú gyerekek egy jelmezes játék után megkérdezik, hogy „jó volt-e tündérnek lenni”, „jó volt-e királykisasszonynak lenni” stb., s ez mutatja, hogy az ilyen átváltozás valóban átváltozás: aki felöltötte a fátylat, az tündér volt, amikor leveti, megint vissza — változik, s így számukra hiteles üzenetet hoz a tündérségből.

Az óvodáskorban, az azonosuló, beleélő átváltozásoknak ebben a nagy korszakában a kosztümös óvodal előadások nagyon megfelelnek a gyerek igényének, kedvének. A szerep fontosabb a történetnél, s a kosztüm a szerep egyik realizálása, amely hozzásegít ehhez a beleéléshez, átváltozáshoz.

Az óvodáskorban a magamutogatás, a szerepjátszásnak a kedve életkori jelenség.

Megint találkozunk a szerepben való magamutogatásnak a tendenciájával a kilencedik életév körül. Ilyenkor is fellép a gyerekekben a színészkedés kedve, de ezen a szinten már a szerepnél lényegesebb a történet. Ilyenkor is a beleélés vezérli a gyerekeket, de most már nem egy szerepet, hanem egy sorsot szeretnének megélni. Sorsot, amelyben kifejezésre juttatják azokat a tulajdonságokat, amelyekkel rendelkezni szeretnének, azt a sorsot, amely ideálképként szövi át képzeletüket. Az

indian-játék, amit parkokban, játszótéren folytatólagosan szerveznek a gyerekek, olyan történetek lejátsszát kínálja, amelyben a bátorság, a szolidaritás, az ügyesség tulajdonságait, s ideáltulajdonságaikat realizálhatják.

Ebben az életkorban a szereplés igénye már nem életkori jelenség, inkább személyiségvonás. Sok előzmény kell hozzá. Olyan minták és hatások, amelyek ezt a diszpozíciót kibontják, és olyan pszichés beállítottság, amely a szerepszerű lejátsszást és kifejezést megvalósításként, az önkifejezés örömeiként éli meg. Erre a szerepszerű, valójában már színészi játékra a gyerekeket rá kell vezetni, segíteni kell az ilyen irányú fejlődésüket, egyszóval erre kell szocializálni őket.

Mondhat-e a gyerek olyat, amit nem ért?

Persze, hogy mondhat. A szövegmondásban, akár verset, akár prózai szöveget mondunk, nemcsak az anyanyelv értelmező szótára segítségével kibontható tartalom vezérel, hanem bizonyos szavak, bizonyos szöveg kimondásának az öröme is. A szavaknak nemcsak a jelentése hordoz mondanivalót, hanem a ritmusa, a hangképe, a kimondás visszahallása is. A gyerekek a legkisebb kortól kezdve szívesen improvizálnak. Összevonnak szavakat, kreálnak új szavakat, átdobálják a szótagokat vagy a szavakat egy mondatban, s ennek a különös szövegnek valamilyen ritmust, hangulatot adnak. Mintha halandzsaszöveget mondanának. Lehet, hogy valóban halandzsza, tehát a szavak elsődleges jelentését tekintve nem érthető. Csakhogy a gyerekek más a gondolkodásmódja. Az élménygondolkodás jellemzi, amelynek egysége sűrű élménymaradványok, s a szóhoz tapadó érzelmi holdudvar felmérhetetlenül nagyobb kiterjedésű, mint a szónak a jelentése. Mikor a gyerek azt mondja sajátos, kántáló hangon: „Itt jönnek a krokodilok, megeszik a vajaskiflit...”, ezt esetleg többször elmondja, s közben még kitérőt tesz a „krokodil-hintó” felé, látszólag halandzsát mond. Valójában áttesz egy hangulatot, egy borongó pillanatot, amelynek érzelmi villanása mintha az lenne, hogy az ő biztonságát veszély fenyegeti: aztán oszlatni kezdi ezt a borongó érzést, és játszik a képpel. Pl. megfordítja: „Szervusz vajaskifli. Jössz krokodilt enni...” Ezzel a dolog vidámabb lett, és a szavakkal, képekkel való játék felderíti egy borús gondolat maradványát. A ritmusok, a szóismétlések is segítik a hangulatnak ezt a megmunkálását, a szavakhoz és helyzetekhez tapadó emocionális feszültségek feldolgozását.

A gyerek tehát nem tud olyat mondani, amit nem ért, csak éppen másként érti, mint mi. Súlyos hiba lenne elne dolgozni ennek az improvizációnak. Persze arról sincs szó, hogy a gyereket magára hagyjuk. A felnőtt sok mindent tehet ilyen helyzetben: megértő nézője, hallgatója lehet az ilyen játéknak: óvatosan és alárendelőve helyet kérhet benne, szerepet vállalhat, ő is improvizálhat, és így a legszebb pedagógiai fordulatot készítheti elő: felnőtt és gyerek együttes alkotását.

Gyerek és felnőtt együttes kreativitása

A gyermekszínház egyik hazája Franciaország. Igen sokféle kezdeményezésről számolnak be. Igaz, ezeknek nagy része felnőtt szintársulatok gyerekek számára tar-

tott előadásaira vonatkozik, de ezen túl is sokféle kezdeményezésnek lehetünk szemtanúi. Néhány hónappal ezelőtt egy délfrancia kisvárosban jártam. A délutáni órákban egy nyilvános parkban láttam, amint felnőtt fiatalok, feltehetően egyetemi hallgatóknak a kis csoportja, 4-5 ember, egy nagyobb gyerekcsoporttal foglalkozott. 15-20 gyerek nyüzsgött körülöttük, 5-13 évesek. Nem zárt csoport volt, hanem a kertben játszó gyerekek verődtek össze, pontosabban ezek az egyetemi hallgatók maguk köré gyűjtötték a kertben játszó gyerekeknek egy érdeklődő csoportját, és ott, a helyszínen összeeskábált asztalon, magukkal hozott gyurmával, festékkel tanították a gyerekeket álarcot készíteni. Ennek a tanításnak semmiféle didaktikai színezete nem volt. A tevékenységet nem ütemezték magyarázatra, bemutatásra, gyakorlásra stb. Játszottak! Maguk a felnőttek gyakorlattal, ügyes kézzel, láthatóan nagy anyagismerettel és művészi érzékkel gyurtak és festettek különös álarcokat, s egy-egy gesztussal, rámutatással hívták a gyerekeket, hogy játsszanak velük, gyurjanak, fessenek. Ebből kerekedett ki a gyerekek számára improvizáltan a nagyszerű játék.

Franciaországban megszokottabb az improvizáció. Mégis mintha a felnőttek egy részét meghökkentette volna a jelenet. A gyerekek indian-táncot jártak örömben, viharos játéktempójuk betöltötte a teret, de közben észrevehetően elkapták őket a kreatív indulat, próbálkoztak, kísérleteztek, alkottak. Fantasztikus módon összemaszatolták ugyan magukat, de a játék egyre tartalmasabb, egyre kreatívabb, egyre művészebb lett.

Tudomásom szerint ilyenfajta kreatív irányú kezdeményezés, a maszkkészítésnek, a jelmezkészítésnek, és a színházszzerű lejátsszásnak nagyon sokféle változatában fordul elő.

Megragadó kezdeményezés lehet a Catherine Dasté nevéhez fűződő színházcsoport. Lényege a gyerekek aktív részvétele a művészi alkotásban. A gyerekek témákat dolgoznak ki, ezeket sokféleképpen lejátsszák, próbálgatják, jeleneteiket megrajzolják, jelmezeket, díszleteket találnak ki hozzá, párbeszédek fogalmaznak meg — nagyjából elkészítik a darabot, amit aztán felnőtt színészekkel együtt játsszanak el. Amint a beszámolók feljegyzik, az egész folyamat lényege, pedagógiai jelentősége az, hogy a gyerekek megszabaduljanak azoktól a tartalmi és fordulati sablonoktól, amelyeket a tankönyvek, a filmek, a televízió, az egész tömegkommunikáció sugall.

A felnőttnek az ilyen kezdeményezésekben az a szerepe, hogy viselkedésével nyújt mintát. Nem azt sugallja a gyerekeknek, hogy mit játsszanak, mit gondoljanak, milyen történetet szöjjenek, hanem azt, hogy játsszanak, s adják át magukat a játékos művészi realizálás sodrásának; improvizáljanak, kitaláljanak, kedvüket, hangulatukat kövessék, s ezt fogalmazzák meg játékból, rajzból, színházban.

Felnőttek és gyerekek együttes alkotójátékát Magyarországon is megpróbálták megvalósítani. Van olyan amatőr együttes, amelynek játékában gyerekek is szerepet kapnak, sőt legutóbbi produkciójukban egész gyerekcsoport játszott. Témában és szerepben körülhatárolt, játéktérben, kivitelezésben kötetlen, nagyon tág improvizációt biztosító módon.

Kíváncsi lennék ezt a kezdeményezést továbbfejleszteni. Olyan együttest létrehozni, amelyben az adott játéktérben (továbbszóható témán, alakítható szerepen) belül a játékos improvizáció érvényesül, s a játéktér-

ben felnőttek és gyerekek együttesen jelennek meg. A felnőttek természetesen inkább fiatalok, 18-20 év körüliek lennének.

Lakner bácsi színháza

Régebbi élményeimről — sok régi típusú, hagyományos gyerekszínházat láttam, amilyen pl. „Lakner bácsi” színháza is volt. Ezt megelőzően, saját gyermekkoromban, Sarkadi bácsi színháza. Rossz emlékeim maradtak erről a színházról. Egy kicsit majomkodás volt. Felnőtt színészek játszották a színdarabot, legtöbbször mesejátékot, s ebbe mint keretbe, beillesztettek valamilyen ünnepséget, amelynek során a gyerekek, magánszámokkal léptek fel: kiperdültek a színpadra, egyenként, mint kis balerínák vagy énekesnők, hajlongtak, csókot dobáltak, illegették magukat. Igyekeztek „helyes”-nek lenni. Számomra diásharmónikus, zavaró, kínos jelenetsorozat volt: a gyerekek felnőttesít játszottak, utánoztak valamit, amivel azonosulni aligha voltak képesek. Vagy ha igen, akkor ez a természetes magatartástól való eltávolodást jelentette. Azt hiszem, ezeknek a kis balerínáknak a szülei anyagilag is támogatták a színházat, hogy gyerekük szerepelhessen. Nem valószínű, hogy ez a majomkodás sokat ártott volna a gyerekeknek. A gyerekek golyótállók, nagy a türeklépességük, nagyon nehéz a gyereket elrontani, inkább untatni lehet. (Talán zárójelben hozzáteszem, hogy elrontani egy gyereket csak olyanok tudnak, akik nagyon szorosan egy környezetben élnek vele. Egy színház legfeljebb untathatja.)

Színházasdi az általános iskolában

Kiemelkedően jó tapasztalataim vannak 1946-48-ból. A budapesti Pedagógiai Főiskola segítségével és a főiskola pszichológusainak gondozásában több iskolában kezdeményeztek dramatizálási gyakorlatokat. A gyerekek ezt úgy nevezték, hogy „színházasdi”. Általában magyar irodalom órákat, esetleg történelem órákat szabadítottak fel erre a célra. De volt olyan matematika tanár is, aki mint fizikus-matematikus vezetett ilyen dramatizálási kört. A cél kifejezetten olvasmányok részleteinek dramatizálása volt. Maguk a gyerekek voltak a nézők, azok, akik éppen az adott jelenet dramatizálásában nem vettek részt. Néha meghívtak egy-egy tanárt, de valójában maguk között, maguknak játszottak. Talán legszebb megjelenítésük Victor Hugo Nyomorultak című regényéből a gyermek Cosette jelenete volt. Hetekig beszéltek róla. Sok órán át alakították a dialógusokat, próbálták hozzá a ruhákat, kerestek hozzá kellékeket. Benne éltek a regényben és a probléma világában. **Nem a történelmi részletek hitelessége izgatta őket, hanem a cselekvések háttere, az érzelmi indítékok, főként az, hogy átélte-e Cosette borzalmas sorsát, s ha igen, hogy tudott ebben élni, miért ragaszkodott mégis a gonosz nevelőszülőkhez, s miért nyújtotta a kezét a szökött gályarabnak, aki elébe ment a kúthoz.** Ennek az érzelmi helyzetnek a

bontogatása, a helyzetbe való beleélésnek, az azonosulásnak, s így az érzelmi, a művészi megértésnek az iskolája volt a gyerekek számára.

Egy másik időszakban Twist Olivért játszottak. Lehetőség olyan történeteket választottak, amelyeknek gyerek szereplői is vannak. Persze, a felnőtt szerepeket is maguk a gyerekek játszották. A folyamat mindig ugyanaz volt. Elolvasták, megbeszélték, képeket szereztek róla, kellékeket gyűjtöttek, szövegezték a dialógust, majd lejátszották. A játék során a szereplők változtak, hiszen majdnem mindegyik lány el akarta játszani Cosette-t, s majdnem minden fiú Twist Olivért.

Nemcsak a szereplők, még az epizódok is cserélődtek. Bár a legtöbben Cosette és Valjean találkozását játszották el, volt olyan lány is, aki Cosette férjhezmenetelét dramatizálta. Ezt a színházasdit tartom ma is a gyerekek számára a legjobb megoldásnak. **Ők készítsék a szöveget, ők válogassák a kellékeket, ők állítsák be a jeleneteket, egyszóval ők maguk dramatizáljanak, érvényesítsék a játszó gyerekek páratlan megjelenítési készségét.**

Mégis, két mozzanattal kiegészíteném e negyedszázados tapasztalatot. Az egyik az, hogy **fiatal felnőttek is vegyenek részt a játékokban**, akik egyenlő jogú tagjai a dramatizáló csoportnak, jóllehet nyilván több ötletet, technikai megoldási módot tudnak ajánlani. A másik ilyen változtatás az lenne, hogy **néha nézők előtt játszanak**. Tehát amikor kidolgoztak egy darabot, pl. egy indián történetet (mert úgy gondolom, ma a 8-10 éves gyerekek biztosan készítenének indián darabokat), azt játszószék le nézők előtt, lehetőleg szabad téren, parkban, kertben, fák, bokrok között.

Nevelőket kellene képezni

Természetesen, ezekhez a foglalkozásokhoz nevelőket kellene képezni, spontaneitásra, játékra, **saját élményük segítségével. Míg ők maguk nem tudnak játszani, addig tanítani sem tudnak.**

Amikor a gyerekek színházasdit játszanak, akkor nem egy szerepben négykézláb másznak. Ugatnak, mert eljátsszák a kutyát. Az olyan pedagógus, aki nem vállalja, hogy négykézláb, ugatva eljátssza a kutyát, nem tud csoportot vezetni. Itt nincs „keménygalléros” pedagógus. Az effajta foglalkozások elterjesztése úgy lenne elképzelhető, ha a tréninget először is a pedagógiai főiskolán vezetnék be. Természetesen nem áltréningre gondolok, tehát nem úgy kell játszani, mintha gyerekek lennének, hanem saját élményükből fakadóan, azt játsszák el, ami nekik igazán jó, ami nekik érdekes.

...Nagy Adorján a Színházművészeti Főiskolának volt az igazgatója. Negyven évvel ezelőtt írt egy cikket, hogy Magyarország a futballszakértők országa. Ha kimegy a futballpályára, ott több tízezer szakértő van, mert mindenki rugta a labdát gyermekkorában. Tehát abba a mozgulatba, amit előtte lejátszanak, könnyen beleéli magát. De a színházról menekülnek, mert „nem rugták a labdát”, pontosabban nem „színészkedtek”. Ha valamelyik főiskolán csinálnak saját-élmény csoportot, ez ugyanúgy benne lesz az izomzatukban, a mozgásukban, benne lesz a lelkükben, s tovább is tudják adni.